

Mafalda Frias

University of Coimbra, Portugal
ORCID: 0000-0002-7052-0701

Luís Alcoforado

University of Coimbra, Portugal
ORCID: 0000-0003-4425-7011

António Cordeiro

University of Coimbra, Portugal
ORCID: 0000-0002-8648-3204

Młodzież NEET – Portret „stanu zawieszenia” Codzienne czynności i postrzeganie obecnego momentu w perspektywie życia

Zwiększająca się luka, obecna w reprezentacjach młodych ludzi i ich oczekiwaniach dotyczących edukacji i zatrudnienia, jest coraz wyraźniejsza, ponieważ ich ścieżki życia często są bardzo splątane, przez co w konsekwencji doświadczają opóźnień w dostępie do rynku pracy, przejawiających się w złożonych sytuacjach, takich jak zjawisko NEET (*not in employment, education or training/niekształcący się, niepracujący, nie szkolący się*), spotęgowane przez alarmujące rozłożenie w czasie różnych aspektów zawodowej i osobistej emancypacji młodych ludzi. Uznając znaczenie podejścia opartego na badaniu lokalnej rzeczywistości, praca ta odzwierciedla dwa etapy szerszego studium przypadku, mającego na celu scharakteryzowanie i zrozumienie zjawiska NEET w gminie Sintra (Portugalia). Materiał pozwalający na odpowiedź na nurtujące nas pytania uzyskaliśmy przez połączenie dwóch technik gromadzenia danych – kwestionariusza online i narracji autobiograficznych – dotyczących sposobu, w jaki młodzi ludzie zarządzają „stanem zawieszenia”, w którym się znajdują, w odniesieniu do wykorzystania czasu i przestrzeni oraz poznania powodów, dla których kontynuowanie nauki nie jest możliwe na tym etapie, a także ich przemyśleń na temat obecnego momentu ich życia.

Słowa kluczowe: młodzież NEET, tranzycja do dorosłości, edukacja, praca, czas wolny, polityka publiczna

Wprowadzenie

Głębokie przemiany, które zaszły w wielu obszarach współczesnych społeczeństw, znajdują odzwierciedlenie w sposobie, w jaki młodzi ludzie przeżywają swoje doświadczenia, zwłaszcza w odniesieniu do tranzycji między systemem edukacji a rynkiem pracy, oraz w ich przemyśleniach na temat przyszłych projektów życiowych. Wspomnianej tranzycji towarzyszy ważny proces konstruowania tożsamości, obejmujący szereg transformacji, które wpływają na różne konteksty życia. Dlatego analiza jej trajektorii, doznanych doświadczeń oraz tego, jak młodzież dostosowuje się do różnych możliwości – założenie rodziny, edukacja, zatrudnienie – powinna prowadzić do uznania „społecznej i politycznej reprezentacji ról i cech” nadawanych młodym dorosłym oraz do refleksji „nad zdolnością do konstruowania poczucia przyszłości, w której czynniki mikro (indywidualne i rodzinne) oraz społeczne modyfikowane są dynamiką makro polityczną i gospodarczą” (Albuquerque, 2014, s. 319).

Oprócz wyzwań wynikających z nowych układów społecznych, status społeczny współczesnej młodzieży w nieprzewidywalnych i niepewnych przejściach jest pełen dwuznaczności i nieustannego pomniejszania zakotwiczenia, jakim był „liniarny i z góry określony porządek różnych etapów, który kilka dekad temu był wiarygodną podstawą odniesienia” (Fonseca, 2014, s. 133). Ukończenie studiów, wejście na rynek pracy, zawarcie małżeństwa, przeprowadzka do własnego domu i założenie rodziny – zamienia się w bardzo indywidualne i długotrwałe procesy. Młodzi ludzie wędrują pod ciągłą presją między liniowymi wzorcami – tęsknotą za pracą, która daje im spełnienie, stabilność i bezpieczeństwo finansowe oraz możliwość założenia własnej rodziny – a złożonymi i heterogenicznymi wzorcami – zachowanie wolności, odkrywanie i eksperymentowanie z różnymi rodzajami relacji oraz odraczanie realizacji projektów rodzinnych (Guerreiro i Abrantes, 2007).

Zmiany w przechodzeniu do dorosłości oraz trudności w zapewnieniu, by opierały się one na godnej pracy, w znacznym stopniu przyczyniły się do pojawienia się niepokojących zjawisk wśród młodych ludzi, takich jak młodzież NEET (*not in employment, education or training* – niekształcąca się, niepracująca ani nie szkoląca się). Zjawisko NEET, dalekie jest od bycia jednorodnym i dobrze zdefiniowanym, pomimo wspólnych zagrożeń i podatności na zagrożenia – niski poziom wykształcenia, mniej uprzywilejowany kontekst społeczno-ekonomiczny, niekorzystne warunki medyczne, migracja, niepewność zatrudnienia, niski poziom wykształcenia rodziców, miejsce zamieszkania – tworzą dynamiczną i kompleksową sytuację, która ma decydujący wpływ na ścieżki życia młodych ludzi (Bynner i Parsons, 2002; Eurofound, 2012; Reiko, 2006; Schoon, 2014; Zuccotti i O’Reilly, 2019).

Oprócz zniechęconych do pobierania nauki młodych ludzi, pogrążonych w trajektoriach przedwczesnego kończenia edukacji, znajdujemy w grupie NEET wysoko wykwalifikowanych młodych specjalistów, którzy jednak także napotykają poważne trudności w znalezieniu pracy (Alcoforado i in., 2018; Frias i in., 2020).

Przeszkody w dostępie do rynku pracy nawet dla osób o wyższych kwalifikacjach nadal stanowią poważny problem współczesnej młodzieży nie tylko z powodu niedoboru i niespójności zasobów (na poziomie edukacyjnym i osobistym) zgodnych z nowymi wymogami rynku i jej pragnieniami, ale także z powodu niespójności lub braku ram odniesienia (społecznych, instytucjonalnych i aksjologicznych) niezbędnych do przekształcenia stanu tranzycji w dorosłość (Furlong i Cartmel, 2004; Guerreiro i Abrantes, 2004; Smith i in., 2011).

Zagrożenia i niebezpieczeństwa, jakich doświadczają młodzi ludzie, wkraczając na rynek pracy, dają im jedynie szereg „tymczasowych doświadczeń zawodowych, niepełnego zatrudnienia i bezrobocia, co skutkuje głęboko niepewnymi i nieprzewidywalnymi trajektoriami” (Guerreiro i in., 2007, s. 255). Idąc tym tokiem rozumowania, w związku z potrzebą przyjęcia strategii dostosowania się do nowych warunków rynkowych, wymagającej od młodych ludzi „elastyczności, kreatywności, wykazywania inicjatywy, uczenia się przez całe życie i zdolności do zmiany”, deregulacja i elastyczność rynku pracy z jednej strony tworzą świat możliwości, a z drugiej – niepokojących zagrożeń i słabości (Guerreiro i in., 2007, s. 255; Mauritti, 2002; Pais, 2001).

Ponieważ nasze badania przebiegały w różnych etapach, wymagały różnych podejść i zostały przeprowadzone w okresie naznaczonym wybuchem pandemii COVID-19: rozpoczęte przed pandemią (grudzień 2019 r.), a następnie kontynuowane w środku pandemii (marzec 2021 r.), stąd poniżej zamieszczamy krótki opis jej wpływu na ścieżki życiowe młodych ludzi.

Ogólnie rzecz biorąc, pod koniec 2019 r. – choć nadal utrzymywały się niepokojące zakłócenia równowagi strukturalnej, w wyniku ożywienia gospodarczego i spadku stopy bezrobocia młodzieży – w Europie odnotowano pozytywne zmiany społeczne i gospodarcze korzystne dla młodych ludzi. W rzeczywistości ich sytuacja ekonomiczna była wówczas lepsza niż w jakimkolwiek innym okresie przed wielką recesją, nawet jeśli niektóre grupy, takie jak młodzież NEET i inne osoby wykonujące niestabilne i niepewne zatrudnienie, znajdowały się w trudnej sytuacji (OECD, 2021). Jednak na początku 2020 r. pojawienie się pandemii COVID-19 znacznie odwróciło cały dotychczasowy postęp społeczny i gospodarczy, generując trudniejsze warunki gospodarcze w większości krajów, masową utratę miejsc pracy i ograniczone perspektywy ożywienia gospodarczego (Eurofound, 2021 r.). W niespokojnym okresie gospodarczym tranzycja od edukacji do pracy, już i tak trudna w normalnych warunkach, stała się jeszcze bardziej skomplikowana, ponieważ oprócz bezrobocia wielu młodych ludzi mogło wpaść w niepokojące stany bezczynności (OECD, 2021).

Według Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) konsekwencje pandemii COVID-19 szczególnie mocno uderzyły w ludzi młodych, ponieważ przerwali oni realizowane programy edukacyjne/szkoleniowe, stracili pracę i dochody, lub napotkali ogromne trudności z wejściem na rynek zatrudnienia, co znalazło odzwierciedlenie w znacznym wzroście stopy bezrobocia od lutego 2020 r., zwłaszcza wśród kobiet (MOP, 2020a). Uważa się, że ten klimat niepewności i niestabilności

spowodowany pandemią może mieć trwałe konsekwencje dla rozwoju zawodowego, perspektyw i przyszłych projektów życiowych młodych ludzi (MOP, 2020a, 2020b). W badaniu przeprowadzonym przez Eurofound (2021) stwierdzono, że w okresie od lutego do marca 2021 r. ponad połowa młodych ludzi mieszkała w domu z rodzicami (61%). I chociaż największy ich odsetek dotyczy studentów (75%) oraz bezrobotnych lub biernych zawodowo (59%), jednak znaczny odsetek dotyczy także młodych ludzi pracujących (42%)¹².

Pozbawienie niezależności spowodowane utratą pracy i/lub możliwości kształcenia, konieczność polegania na rodzicach oraz restrykcje, które ograniczyły interakcje społeczne i odroczyły przyszłe projekty, mogły przyczynić się do pogorszenia dobrostanu psychicznego młodych ludzi (Eurofound, 2021). Należy również zauważyć, że izolacja społeczna, (ograniczenia w poruszaniu się, aktywności fizycznej, odwoływanie imprez towarzyskich) doprowadziła do trudności emocjonalnych w radzeniu sobie z lockdownem. Liczne raporty wskazują wśród różnych problemów także przypadki monotonnej rutyny, zwiększonego stresu, kompulsywnego korzystania ze smartfonów (Alberich i in., 2020).

W Portugalii skutki kryzysu pandemicznego dla bezrobocia były czterokrotnie wyższe wśród ludzi młodych, przy czym nie dotyczyło to młodych biernych zawodowo, których liczba gwałtownie spadła. W pierwszym roku pandemii (pierwszy kwartał 2020 r. – pierwszy kwartał 2021 r.) stopa bezrobocia wśród młodzieży do 24 roku życia wzrosła o 22,3% i o 24,7% w grupie do 34 roku życia, czyli czterokrotnie więcej niż wzrost stopy bezrobocia ogółem (5,9%). Obecnie zatrudnionych jest o 100 tys. mniej młodych ludzi niż na początku pandemii, a liczba osób biernych zawodowo wynosi 261 tys. (Eurofound, 2021).

Wszystkie wymienione dane są nie bez znaczenia dla budowania solidnych podstaw wiedzy, która umożliwi zrozumienie poszczególnych procesów przejścia w dorosłość, biorąc pod uwagę przede wszystkim to, jak młodzi ludzie doświadczają różnych wyzwań i ograniczeń. Będąc tego świadomi, uznaliśmy, że ważne jest przeanalizowanie, w jaki sposób młodzi NEET przystosowują się do nowej przestrzeni i czasu, biorąc pod uwagę „stan zawieszenia” i losowe, bieżące trajektorie ich życia. Dlatego przedstawimy pokrótce sytuacje młodych ludzi, zaczynając od dotyczących wykorzystania czasu wolnego.

Obecnie uznanie znaczenia czasu wolnego jest kluczem do poznania rozwoju człowieka i lepszego zrozumienia relacji ludzi i kontekstów, w których wchodzi w interakcje. Relacja ta jest szczególnie znacząca, gdy mówimy o młodych ludziach, biorąc pod uwagę istotną rolę czasu wolnego w budowaniu przez nich norm

¹ Więcej niż jedna szóstka młodych ludzi pozostaje bez pracy od początku pandemii COVID-19, podczas gdy ci, którzy zachowali swoje miejsca pracy, doświadczyli skrócenia czasu pracy o 23% (MOP, 2020a).

² *Życie, praca i e-ankieta COVID-19* mająca na celu zbadanie społeczno-ekonomicznego wpływu pandemii na Europę i była dostępna dla całej populacji w wieku 18 lat i starszej w UE-27 (Eurofound, 2021).

kulturowych i ich ekspresji, praktyk, planów i sposobu życia (Brenner i in., 2008). Pojęcie wypoczynku wskazuje na rozwój działań w określonym czasie – czasie wolnym – który pozwala na stworzenie przyjaznych ram emocjonalnych i uwolnienie się od zestawu systemów i standardów zakorzenionych w społeczeństwie. Innymi słowy, czas wolny jest rozumiany jako czas dostępny, który może (ale nie musi) być wykorzystany na wypoczynek, i który jest ściśle związany z poczuciem wolności tych, którzy z niego korzystają (Elias i Dunning, 1992; Munné i Codina, 2002).

Kulturowe wzorce wypoczynku w dzisiejszym społeczeństwie różnią się ze względu na płeć lub klasę społeczną, uwypuklając bardziej zauważalny związek między wypoczynkiem a posiadaniem lub brakiem pracy. Fakt istnienia wolnego czasu nie zawsze oznacza wypoczynek, zwłaszcza jeśli pomyślimy o znacznej liczbie młodych ludzi, którzy żyją w trudnych warunkach, charakteryzujących się słabymi zasobami społeczno-ekonomicznymi, brakiem możliwości, zniechęceniem i obawą o przyszłość z powodu teraźniejszości spowitej niepewnością i nieprzewidywalnością, która w przeważającej mierze może usprawiedliwiać ich postępowanie dotyczące organizowania i realizacji ambicji osobistych i zawodowych.

Luka między edukacją/szkoleniem a zatrudnieniem przyja sytuacji potencjalnej marginalizacji, do tego stopnia, że młodzi ludzie mogą napotkać przeszkody w dostępie do tych sposobów spędzania wolnego czasu, z których korzysta większość współczesnej młodzieży, zwłaszcza jeśli chodzi o kulturę konsumpcyjną, która dziś jest kluczowa dla kształtowania ich tożsamości (Furlong i Cartmel, 1997). Patrząc z tej perspektywy niepewność rozciąga się na cały czas i wszystkie przestrzenie życia, a reakcja zwrotna jest dwojaka: z jednej strony bezrobotni widzą, że ich relacje są zaburzone i rozregulowane; z drugiej strony ci, którzy są zintegrowani z rynkiem pracy, nawet w warunkach pozornej stabilności, wyczuwają potencjalny skutek bezrobocia (Bourdieu, 1998).

Przemiany technologiczne, które charakteryzują współczesność, zapowiadają osiągnięcie większej niezależności, autonomii i możliwości osobistego wyboru. Jednakże dystans wytwarzany przez nie i inne czynniki socjalizacji jest niepokojący, ponieważ w Internecie i telewizji informacje i przykłady są „na wyciągnięcie ręki”. Stąd środki masowej komunikacji są tu uprzywilejowane i mają coraz większy wpływ na młodzież (O’Guinn i Shrum, 1997). Technologiczny wypoczynek – telewizja, telefony komórkowe, sieci społecznościowe i ogólnie Internet – nabrał mocy i atrakcyjności, stanowiąc główne zajęcia w czasie wolnym we współczesnych społeczeństwach (Munné i Codina, 2002; OberCom, 2014). W odniesieniu do wykorzystania czasu i przestrzeni wśród młodych ludzi zidentyfikowano jednak – co należy podkreślić – istotne różnice ze względu na płeć. W szczególności widoczne są predyspozycje młodych mężczyzn do częstego przebywania w różnych przestrzeniach (i wykonywania różnych czynności) poza domem, wiążących się z socjalizacją w relacjach z innymi ludźmi, np. poprzez uprawianie sportu; i odwrotnie – tendencję kobiet do podejmowania bardziej „domowych” czynności (Brenner i in., 2008; Franch, 2002; Sousa i Fonseca, 2014).

Przyjmując perspektywę Rogera Sue (1999) można uznać pojawienie się nowego dominującego czasu społecznego – czasu uwolnionego – i choć ten nowy czas jest kompatybilny z uwolnieniem się od czasu pracy, to jednocześnie widzimy ułamkowy czas społeczny nierówno rozdzielony pomiędzy jednostki. Są takie jednostki, które, w zależności od posiadanych zasobów, znajdują się często w stanie pasywnym, i rutynowo organizują swoje czynności według pustego, odizolowanego i niezajętego czasu, i takie, których dynamika innych zachęca do uczenia się. W ten sposób ogólny czas pracy maleje, a jednocześnie pojawia się potencjalny czas wolny, wynikający z postrzeganej nierównowagi społeczeństwa, które nie jest w stanie utrzymać nowego porządku. Jest to wymagający uwagi scenariusz zorganizowania społecznego czasu, przed którym stoi nasze społeczeństwo w tym sfragmentaryzowanym okresie, pozbawionym czasu strukturyzującego (Sue, 1999).

Głęboki kryzys zatrudnienia wynikający z globalizacji myśli, ekonomii i polityki osłabił interwencję polityczną, mającą na celu zapewnienie pełnego zatrudnienia. W ten sposób pojawiły się rosnące trudności w socjalizacji zawodowej młodych ludzi, spotęgowane niepokojącymi wątpliwościami dotyczącymi oczekiwanego zwrotu inwestycji w edukację. W rzeczywistości pojawiła się pilna potrzeba refleksji nad skutkami interwencji opartej na zagwarantowaniu interesów gospodarczych i promowaniu konkurencyjności, zamiast promowania pożądanego spójności społecznej.

Pragniemy wyjaśnić, że intencją tego badania, dotyczącego wykorzystania przestrzeni i czasu przez młodych ludzi, nie jest mapowanie ich praktyk kulturalnych, rekreacyjnych czy rozrywkowych, ponieważ ich złożona sytuacja może naturalnie zakłócać i zniekształcać koncepcję „czasu wolnego/wypoczynku” oraz organizację tych rutynowych zachowań i wyborów, które na ogół odzwierciedlają szereg wpływów wewnętrznych i zewnętrznych. Główny cel tego badania skupia się jedynie na postrzeganiu wykorzystania przestrzeni i czasu przez młodych NEET’s z gminy Sintra, obecnie zorganizowanego przez nich inaczej, ponieważ zostali oni wycofani z ważnych podsystemów społecznych – edukacji/szkolenia i zatrudnienia – oraz podlegają ograniczeniom narzuconym przez pandemię COVID-19, która w pewnym momencie podczas badania, wpłynęła na niektóre z przedstawionych wyników.

Metodologia

Priorytetowo traktując kontekstualizowane podejście do zjawiska NEET w Sintrze (Portugalia) – wyniki przedstawione w tej pracy uzyskane zostały w dwóch kolejnych etapach badań i zintegrowane z szerszym studium przypadku. Badania te, angażując młodych ludzi NEET, zostały przedłużone do dwóch etapów. Łączą one różne techniki gromadzenia danych, a mianowicie kwestionariusz online i dwie relacje autobiograficzne. Oba etapy badań były w pełni wspierane przez publiczne służby zatrudnienia – *Instituto do Emprego e Formação Profissional de Sintra* (Instytut Zatrudnienia i Szkolenia Zawodowego w Sintrze) (IEFP, IP) – które działały

jako łącznik między zespołem badawczym a uczestnikami, za pośrednictwem swojej instytucjonalnej bazy danych.

Pierwszy etap badania koncentrował się na sporządzeniu szczegółowej charakterystyki tych młodych ludzi z gminy Sintra, którzy byli w sytuacji NEET. Wykorzystano kwestionariusz online (w okresie przed pandemią). W tym etapie badań uczestniczyło dobrowolnie 121 młodych NEET w wieku od 17 do 29 lat. Badania koncentrowały się w szczególności na tym, jak młodzi ludzie postrzegają i radzą sobie ze „stanem zawieszenia” oraz jak wykorzystują przestrzeń i czas, a także na przyczynach, które w tym momencie uzasadniają ich wycofanie się/odrzućcie możliwych ścieżek edukacyjnych/szkoleniowych lub zdobywanie doświadczeń zawodowych.

Później, w drugim etapie badań, przeprowadzonych w środku okresu pandemii, niezbędne stało się zrozumienie znaczeń nadawanych przez młodych ludzi ich sytuacji życiowej, w oparciu o nową konfigurację zarządzania czasem i przestrzenią w codziennym życiu, gdy wycofali się z podstawowych podsystemów społecznych edukacji/szkolenia i zatrudnienia. Osiągnięto to dzięki autobiograficznym relacjom dwóch młodych kobiet, które z powodu pandemii COVID-19 znalazły się w sytuacji NEET. Tematy przewodnie wywiadu zostały tak zdefiniowane, by zapewnić elastyczność i swobodę narracji, przy jak najmniejszej ingerencji, co z kolei miało umożliwiać poznanie i zrozumienie, jak osoby badane radzą sobie z wydarzeniami, których doświadczają, czyli wzięto pod uwagę ich przekonania, jak postrzegają te wydarzenia, (Amado i Ferreira, 2014; Passeron, 1990; Penef, 1990).

Ze względu na znaczenie słuchania młodych ludzi dostarczających danych dla scharakteryzowania i zrozumienia doświadczanej dynamiki życia, relacje autobiograficzne okazały się bardzo wartościowym wyborem, ponieważ potwierdziły, iż „podmiot autobiograficzny przekształca to doświadczenie w samowiedzę w trakcie narracji, która promuje działania i interakcje ze światem, z innymi i z samym sobą” (Passeggi, 2021, s. 257). Podejście autobiograficzne, oparte na logice komplementarności, umożliwiło zatem wypracowanie nowej wiedzy i skonsolidowanie kierunków badań, dążących do głębszego zrozumienia odpowiedzi na niektóre pytania, postawione w kwestionariuszu, zastosowanym w pierwszym etapie. Należy zaznaczyć, że obie relacje autobiograficzne były nagrywane (proponycja zaakceptowana przez uczestników), odtwarzane i w pełni transkrybowane, a następnie podane analizie, w celu usystematyzowania uzyskanych danych.

Uczestnicy

W globalnej analizie cech społeczno-demograficznych 121 młodych NEET, którzy odpowiedzieli na kwestionariusz online (tabela 1), zaobserwowano średni wiek 25,2 lat, wahający się w przedziale od 17 do 29 lat, przy wyraźnej przewadze młodych kobiet (63,6%) nad młodymi mężczyznami (36,4%). Oprócz znacznego odsetka

młodych osób samotnych (82,6%), równie istotna jest liczba młodych ludzi bezdzietnych (77,7%) i nadal mieszkających w domu z rodzicami (47,1%). Większość uczestników (83,5%) pochodziła z obszarów miejskich, w porównaniu do osób mieszkających na obszarach wiejskich (16,5%).

Jeśli chodzi o osiągnięcia edukacyjne, około połowa młodych ludzi ukończyła szkołę średnią (50,4%), znaczny odsetek ukończył studia wyższe (38%), a mniej ukończyło drugi i trzeci cykl kształcenia podstawowego. Patrząc na obecną sytuację na rynku pracy, na uwagę zasługuje wyższy odsetek bezrobotnej młodzieży (81,8%), w porównaniu z osobami poszukującymi pierwszej pracy (18,2%).

Tabela 1. Charakterystyka społeczno-demograficzna

Płeć	Stan cywilny	Dzieci	Gospodarstwo domowe	Obszar zamieszkania	Poziom wykształcenia	Obecna sytuacja na rynku pracy
Mężczyźni 44 (36,4%)	singiel 100 (82,6%)	Nie 94 (77,7%)	Sam 16 (13,2%)	Wieś 20 (16,5%)	2. Podstawowy cykl ed. 3 (2,5%)	Bezrobotny 99 (81,8%)
	Związek pozamałżeński 10 (8,3%)		Rodzice 57 (47,1%)		3. Podstawowy cykl ed. 11 (9,1%)	
Kobiety 77 (63,6%)	Związek małżeński 11 (9,1%)	Tak 27 (22,3%)	Małżonek 37 (30,6%)	Obszar miejski 101 (83,5%)	średnie 61 (50,4%)	Szukam swojej pierwszej pracy 22 (18,2%)
			Inny 11 (9,1%)		Wyższe 46 (38%)	

Uczestniczkami, które zgłosiły się na ochotnika do tego badania w drugim etapie, dostarczając swoje narracje autobiograficzne, były dwie młode kobiety. Miały one wiele wspólnych cech: obie były bezrobotne od około roku (i zarejestrowane jako osoby poszukujące pracy w urzędzie pracy), były samotne, miały 24 lata i mieszkały z rodzicami³. Pierwsza młoda kobieta (A) ukończyła kurs podwójnego certyfikatu w szkole zawodowej (12 lat nauki, zawód technik recepcji/recepcjonistka), co pozwoliło jej pracować zgodnie z kierunkiem kształcenia, ale straciła pracę z powodu pandemii i doświadczenia niestabilności. Druga młoda kobieta (B) uczęszczała na zajęcia wieczorowe, aby ukończyć 12 rok kształcenia, co umożliwiło jej pracę sprzedawcy. Podobnie jak pierwsza młoda kobieta, również została zwolniona z powodu pandemii, a ponadto zaszła w nieplanowaną ciążę.

³ Oprócz dystansowania się od edukacji/szkoleń, kiedy kontaktowaliśmy się z tymi młodymi kobietami, Portugalia i świat znalazły się w środku pandemii podlegając wszystkim ograniczeniom, które z tego wynikały (Okresy blokady i ograniczenia swobody przemieszczania się, Zakłócenia społeczno-gospodarcze itp.).

Wyniki

Młodzież i wykorzystanie czasu/przestrzeni

Analiza codziennych czynności młodych ludzi pokazuje, że dostęp do Internetu, spotkania towarzyskie z przyjaciółmi i telewizja zajmują większość czasu. Następnie, w malejącej kolejności znaczenia są takie działania, jak: czytanie, uprawianie sportu, działania społeczno-kulturalne i wreszcie wolontariat (tabela 2). Test istotności różnic między średnimi wykazał znaczące różnice między płciami w zakresie sportu ($p = 0.025$) i spotkań towarzyskich z przyjaciółmi ($p = 0.022$) – mężczyźni wykazywali wyższą częstotliwość tych praktyk w porównaniu z kobietami. Uzupełniając istotność statystyczną, podano również miary efektu (h^2), które wskazują, że różnice między grupami są niewielkie.

Tabela 2. Częstotliwość działań prowadzonych przez młodych ludzi (średnia w całej próbie i porównanie płci)

Działania	Średnia globalna (odchylenie standardowe)	Płeć			
		Mężczyźni	Kobiety	p	h^2
Wolontariat	2 (1 125)	1,86 (0,979)	2,08 (1 201)	0,316	0,008
Działalność społeczno-kulturalna	2,35 (1,188)	2,14 (1 091)	2,47 (1,231)	0,141	0,018
Spotkania towarzyskie z przyjaciółmi	3,81 (0,943)	4,25 (0,716)	3,72 (0,960)	0,022*	0,044
Sport	2,88 (1 192)	3,20 (1,268)	2,70 (1 113)	0,025*	0,042
Telewizja	3,31 (1 162)	3,05 (1 293)	3,47 (1 059)	0,070	0,031
Czytanie	3,17 (1,083)	3,23 (1,198)	3,13 (1,018)	0,636	0,002
Internet	4,51 (0,647)	4,59 (0,497)	4,47 (0,718)	0,269	0,008

* Statystycznie istotna wartość testu t ($p < 0,05$).

Uwaga: Używana skala mieści się w zakresie od 1 (nigdy) do 5 (zawsze).

Najbardziej reprezentatywne przestrzenie odwiedzane przez młodych ludzi w ich mieście (tabela 3) to centra handlowe, kino/teatr, kawiarnie/bary/kluby i obiekty sportowe. Test istotności różnic między dwiema zdefiniowanymi grupami edukacyjnymi (poziom 04 i poziom 57 europejskich ram kwalifikacji) wykazuje jedynie istotne różnice w wizytach w bibliotekach, ponieważ grupa o wyższym poziomie wykształcenia odwiedza biblioteki częściej niż grupa o niższym poziomie wykształcenia ($p = 0,026$). Jeśli chodzi o obszar zamieszkania, stwierdzono znaczne różnice w wizytach w kawiarniach, barach lub klubach, przy czym młodzi mieszkańcy obszarów wiejskich częściej odwiedzają te przestrzenie niż ci, którzy mieszkają na obszarach miejskich ($p = 0,005$). Po raz kolejny, biorąc pod uwagę analizowane zmienne, wielkość efektu (h^2) okazuje się dość mała.

Tabela 3. Przestrzenie odwiedzane przez młodych ludzi w ich mieście
(średnia w całej próbie i porównanie poziomu wykształcenia z obszarem zamieszkania)

Odwiedzone przestrzenie	Średnia globalna Odchylenie standardowe	Poziom wykształcenia				Obszar zamieszkania			
		Poziom 0 – 4	Poziom 5 – 7	p	h ²	Wiejski	Miejski	p	h ²
Centra handlowe	3,05 (0,902)	3,01 (0,878)	3,11 (0,948)	0,575	0,003	3,10 (0,912)	3,04 (0,905)	0,786	0,001
Kryte lub odkryte obiekty sportowe	2,54 (1 041)	2,60 (1)	2,43 (1,109)	0,399	0,006	2,35 (1,226)	2,57 (1,003)	0,381	0,006
Kawiarnie, bary lub kluby	2,66 (0,945)	2,53 (0,977)	2,87 (0,859)	0,057	0,030	3,20 (0,894)	2,55 (0,922)	0,005*	0,065
Biblioteki	2,03 (0,983)	1,87 (0,844)	2,30 (1,133)	0,026*	0,047	1,90 (0,968)	2,06 (0,988)	0,510	0,004
Muzea	2,19 (0,960)	2,07 (0,963)	2,39 (0,930)	0,071	0,027	1,85 (0,875)	2,26 (0,966)	0,083	0,025
Kino lub teatr	2,78 (0,970)	2,68 (0,947)	2,93 (0,998)	0,162	0,016	2,65 (0,671)	2,80 (1,020)	0,407	0,003
Stowarzyszenia kulturalne lub rekreacyjne	2,05 (1,007)	1,92 (0,941)	2,26 (1,084)	0,071	0,027	1,90 (0,968)	2,08 (1,017)	0,469	0,004

* Statystycznie istotna wartość testu t ($p < 0,05$).

Uwaga: Używana skala mieści się w zakresie od 1 (nigdy) do 5 (zawsze).

Na pytanie o korzystanie i dostęp do Internetu, zgodnie z wymienionymi kategoriami (tabela 4), najczęściej odwiedzane strony dotyczą wyszukiwania różnych informacji, mediów społecznościowych i stron internetowych z ofertami pracy, przy czym sieci profesjonalne, gazety/czasopisma i gry online są tu najmniej reprezentowane.

Porównanie grup ujawniło statystycznie istotne różnice w korzystaniu z mediów społecznościowych, do których kobiety miały dostęp częściej niż mężczyźni. W przeciwieństwie do wyników uzyskanych w odniesieniu do kobiet, mężczyźni częściej grają w gry online, co odzwierciedla wzorec odnotowany również w innych badaniach, wykazujących większą ich skłonność do angażowania się w działalność rozrywkową w Internecie (OberCom, 2010, 2014).

Porównanie między grupami wiekowymi pokazuje również statystycznie istotne różnice, dotyczące korzystania z mediów społecznościowych, w dużej mierze preferowanych przez młodsze osoby oraz różnice odnoszące się do internetowych czasopism, tym razem bardziej znaczących dla osób ze starszego przedziału wiekowego. Zgodnie z linią poprzednich analiz, wielkość efektu (h^2) zmiennych związanych z przestrzeniami, w odniesieniu do wykształcenia i obszaru zamieszkania, jest nieistotna.

Tabela 4. Korzystanie z Internetu przez młodych ludzi (ogólna średnia i porównanie płci i wieku)

Korzystanie z Internetu	Średnia globalna (odchylenie standardowe)	Płeć				Wiek			
		Męż- czyzna	Samica	p	h ²	Wiek: 17–24	Wiek: 25–29	p	h ²
Sieci społecznościowe	3,96 (1 128)	3,64 (1,278)	4,14 (0,996)	0,026*	0,047	4,20 (0,926)	3,79 (1 230)	0,048*	0,032
Profesjonalne sieci	2,98 (1 313)	2,75 (1,222)	3,10 (1,353)	0,155	0,017	2,86 (1,229)	3,06 (1,372)	0,42	0,005
Rozrywka/Gry online	2,12 (1,212)	2,61 (1,280)	1,83 (1,081)	0,001*	0,097	2,36 (1,425)	1,94 (1,013)	0,08	0,029
Gazety lub czasopisma internetowe	2,83 (1,152)	3 (1 100)	2,73 (1,177)	0,212	0,013	2,56 (1 053)	3,01 (1 189)	0,032*	0,038
Strony internetowe z ofertami pracy	3,75 (1,035)	3,52 (0,976)	3,88 (1,051)	0,065	0,028	3,64 (1,120)	3,83 (0,971)	0,32	0,008
Pobieranie różnych informacji	4,02 (0,961)	3,95 (0,914)	4,06 (0,991)	0,546	0,003	4 (1,069)	4,04 (0,885)	0,813	0,000

* Statystycznie istotna wartość testu t ($p < 0,05$).

Uwaga: Używana skala mieści się w zakresie od 1 (nigdy) do 5 (zawsze).

Powody nieangażowania się młodych w doświadczenia edukacyjne/szkoleniowe

Oprócz zbadania tendencji dotyczących wykorzystywania czasu i przestrzeni przez młodych ludzi, uznaliśmy za stosowne uchwycenie ich predyspozycji do wznowienia kształcenia lub szkolenia, poprzez wprowadzenie do kwestionariusza jednego pytania otwartego.

Chociaż dość znaczna część badanych wyraziła zamiar wznowienia studiów (84,3%), ważne jest, aby zrozumieć, dlaczego inni (15,7%) stanowczo stwierdzili, że nie chcą być zaangażowani w żaden rodzaj edukacji/szkolenia. Do głównych przyczyn należą: brak zainteresowania i/lub niewiara w przydatność zdobywanych kwalifikacji, obowiązki rodzinne i/lub względy finansowe, orientacja zawodowa i wreszcie kwestie zdrowotne (tabela 5).

Tabela 5. Powody, dla których młodzi ludzie odrzucają możliwość angażowania się w edukację/szkolenia

Kategorie	Rekordy	Dowody (stenogramy)
Brak zainteresowania i/lub niewiara w kwalifikacje	7	<p>“Spełniłem moje osobiste oczekiwania na poziomie szkoły. Moim zdaniem w Portugalii w tej chwili nie warto zdobywać dużo wykształcenia, ponieważ kraj tego nie uznaje, spójrzmy prawdzie w oczy, wynagrodzenie nie różni się tak bardzo dla kogoś z obowiązkową nauką szkolną i kogoś z wyższym wykształceniem”</p> <p>“W najbliższej przyszłości nie widzę siebie w powrocie do szkoły, ponieważ mam dyplom, a minęło półtora roku, odkąd udało mi się znaleźć pracę w wybranej przeze mnie okolicy”</p> <p>“Nie jestem zainteresowany. W tej chwili czuję, że trening, który mam, jest wystarczający “</p>
Obowiązki rodzinne i/lub względy finansowe	6	<p>“ Chcę założyć rodzinę “</p> <p>“Ze względu na mój wiek i obowiązki rodzinne, takie jak wydatki”</p> <p>“Szkoła nie daje mi dachu nad głową, ani pieniędzy na utrzymanie, ale chciałbym skończyć 12 klasę”</p> <p>“Nie mam środków finansowych, aby zdobyć kolejny tytuł magistra”</p>
Potrzeba poradnictwa zawodowego	4	<p>“Miałem swój udział w studiach, od teraz chcę rozwijać się zawodowo”</p> <p>“Skupiam się na znalezieniu pracy”</p>
Względy zdrowotne	2	<p>“Opóźnienie poznawcze (nie mogę zdobyć więcej umiejętności)”</p> <p>“Względy zdrowotne uniemożliwiają mi to w tej chwili”</p>

Z odpowiedzi uczestników odnosi się wrażenie braku zainteresowania nauką i dyskredytacji dyplomów, ponieważ – jak piszą – z jednej strony czują, że mają pożądane i wystarczające kwalifikacje, a z drugiej, nie znajdują żadnych korzyści w podejmowaniu nowych ścieżek kształcenia, zwłaszcza ze względu na słabe uznanie dla zdobytej wiedzy i ewentualnych korzyści, jakie taka inwestycja (szkolenie się) może przynieść pod względem wynagrodzenia. Oprócz poczucia, że poziom kwalifikacji, jaki mają w tej chwili, jest wystarczający i adekwatny do pożądanego przygotowania zawodowego, wymaganego na rynku pracy, respondenci są również sfrustrowani tym, że nie są w stanie znaleźć zatrudnienia w obszarze, w który tak dużo zainwestowali, to znaczy, że wynagrodzenie, na które liczą, nie jest równe z tym, co zakładali, że powinno być wyższe dla absolwentów studiów wyższych.

Obowiązki rodzinne i trudności finansowe respondentów są przeszkodami decydującymi o wycofaniu się z kształcenia/szkolenia, ponieważ pomimo zainteresowania podnoszeniem swoich kwalifikacji młodzi ludzie nie są w stanie priorytetowo traktować edukacji, ułatwiającej im wejście na rynek pracy, gwarantującej dobre warunki życia, a co za tym idzie, warunki do wspierania rozwoju pożądaných życiowych projektów, jak na przykład założenie rodziny.

Jeśli chodzi o poradnictwo zawodowe, ponieważ młodzi ludzie czują, że spędzili już zbyt dużo czasu na nauce, planują poświęcić się wyłącznie rozwojowi kariery zawodowej, mając nadzieję na jak najszybsze wejście na rynek pracy.

Chociaż kwestie zdrowotne są jedną z najmniej reprezentatywnych kategorii w tej próbie, są one jednak również jednym z powodów wycofania się ze ścieżki kształcenia/szkolenia, czego dowodem jest to, że oprócz bardziej ogólnych kwestii podano bardziej szczegółowy powód, a mianowicie trudności poznawcze.

Zarządzanie „stanem zawieszenia” i postrzeganiem obecnego życia

Wyniki zastosowanego kwestionariusza zostały uzupełnione o wypowiedzi autobiograficzne obu młodych kobiet, co pozwoliło lepiej zrozumieć specyfikę sytuacji NEET, zwłaszcza w okresie pandemii, a co za tym idzie, podążać obranym tropem badawczym i uzupełnić dane, uzyskane w poprzednim etapie.

W odniesieniu do tego, czym młode kobiety zajmują swój czas i pomimo obecnego jego scenariusza zniekształcanego pandemią, w obu przypadkach istnieje u nich pewna predyspozycja do bardziej pasywnych działań, zwłaszcza oglądania telewizji (filmów i seriali), Internetu i mediów społecznościowych. Wydaje się to być spójne z niektórymi wynikami z pierwszego (ilościowego) etapu badań, ponieważ korzystanie z telewizji i Internetu wyróżniały się jako najczęstsze sposoby wykorzystania wolnego czasu wśród młodych ludzi (w przypadku Internetu zaznaczyła się większa tendencja kobiet do korzystania z mediów społecznościowych).

Znajdując się w okresie niepewności i niejednoznaczności jedna z młodych kobiet przyjęła rolę nieformalnej opiekunki członków rodziny, co zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ jest to „czynnik”, o którym należy pamiętać, gdy mówimy o młodych kobietach NEET.

Zajmowałam się oglądaniem seriali Netflixie, często to robiłam (A).

(...) między oglądaniem seriali, byciem na Facebooku, dbaniem o dom... staram się wychodzić, bo przebywanie w czterech ścianach jest złe dla głowy, przynajmniej chodzenie na higieniczne spacery, które są wystarczająco dobre, noszenie maski i tak dalej... i skupiałam się trochę na mojej ciąży (B).

Na początku dwie moje ciotki zachorowały i pomagałam im w domu. W końcu odeszły. To był trudny czas. Pomogłam też babci mojego chłopaka. Ale nie było wiele więcej do roboty... (A).

Relacje młodych kobiet sugerują ograniczony i frustrujący wysiłek poszukiwania pracy nie tylko ze względu na sytuację pandemiczną i słaby kontekst społeczno-ekonomiczny kraju, ale także z powodu braku ofert odpowiadających ich oczekiwaniom i zainteresowaniom, co w mniejszym stopniu dotyczy jednej z nich będącej w ciąży.

Szukałam pracy i była tylko jedna firma... to było Call Center w Lizbonie, ale nie był to obszar, który lubiałam, był przeznaczony do pozyskiwania klientów, ale nie widzę w tym siebie, więc powiedziałam, że nie jestem zainteresowana. (...) jako recepcjonistka i bezrobotna byłam tam przez rok do marca ubiegłego roku, ale jak tylko usłyszeli o pandemii, zwolnili wszystkich (...) od razu powiedzieli, że nie przedłużą [umów], mimo że już podpisałam umowę, że akceptuję przedłużenie umowy, że już ją zaakceptowałam. Miałam to zapisane ... powiedzieli, że to nic nie warto i odesłali mnie i wszystkich innych (A).

Bycie bezrobotnym jest bardzo trudne, ponieważ bardzo lubię pracować, zawsze lubię coś robić. Oczywiście w tym przypadku jest trochę inaczej, ponieważ jestem w ciąży, ale ogólnie rzecz biorąc, bardzo skomplikowane jest przebywanie w domu i nic nie robienie, nie wiedząc, co się stanie, czego się spodziewać pod względem pieniędzy i tak dalej (B).

Jeśli chodzi o zamiar podjęcia nowych działań edukacyjnych/szkoleniowych, uczestniczki badań dzieliły się niepewnymi, nieokreślonymi, świadczącymi o niezdecydowaniu opiniami. Tak więc, podczas gdy jedna z młodych respondentek stwierdziła, że podoba się jej wykształcenie, które posiada i nie widzi korzyści w inwestowaniu w nowe doświadczenie szkoleniowe (być może wyższe wykształcenie), druga respondentka powiedziała, że nie jest to coś, co ją obecnie interesuje, głównie dlatego, że jest w ciąży, chociaż uznała, że szkolenie może w przyszłości stanowić „wartość dodaną”.

(...) Tak się złożyło, że wiedziałam, że moja szkoła organizuje kurs turystyki luksusowej i byłam zainteresowana wzięciem udziału w nim, ale nie opublikowali żadnych dalszych informacji. Może jeśli podadzą więcej informacji, z czego to się składa, mogłabym zapisać się na kurs. W międzyczasie, jeśli to się poprawi, myślę o uniwersytecie, ale nie wiem ... ponieważ nie będzie się to zbyt różnić od kursu, który obrałam. Wzięłam udział w kursie na poziomie 5, a uniwersytet jest na poziomie 6 i rozpoznaję prawie wszystkie przedmioty 1 roku i połowę tych z 2 roku. Nie wiem, wciąż o tym myślę. Lubię ten obszar i nie widzę żadnego innego obszaru, który by mnie interesował, naprawdę lubię ten (A).

Nie wiem, mogłam powiedzieć „tak” kilka lat temu, ale w tej chwili chyba nie ma w moich planach zdobycia dyplomu lub czegoś w tym rodzaju. Uważam, że jest to bardzo przydatne i ... bardzo pomaga w przyszłości, ale osobiście nie widzę siebie w przyszłości (B).

Relacja pierwszej młodej kobiety, dotycząca jej obecnego momentu życia, wskazuje na pewną krystalizację, a nawet dostosowanie się do swego „stanu zawieszenia”, wyraźnie zaostrzonego przez ogólny kontekst pandemii. Mimo tej biernej postawy, u niej wyraźnie dostrzegane jest pragnienie wolności i niezależności, które pozwoliłyby jej opuścić dom rodziców i kroczyć własną drogą, a także świadomość,

że obecna sytuacja pandemiczna i bezrobocie są silnymi barierami w realizacji życiowych projektów.

Relacja drugiej młodej kobiety wyraźniej podkreśla poczucie stagnacji, z tym, że należy dodać jednak bardzo szczególną okoliczność: nieplanowaną ciążę. „Efekt kuli śnieżnej” między bezrobociem a świadomością, że jest w ciąży, zwiększył trudności i ograniczenia, opóźniając realizację jej życiowych projektów.

Wraz z postępem pandemii, ponieważ mieszkam z rodzicami, przestałam szukać pracy... Opuściłam. Na szczęście mam to szczęście, że nie muszę szukać pracy... Mogę być taka, mam szczęście (...). Najgorszą rzeczą byłoby być w firmie, chcąc iść do przodu, wspinać się po szczeblach kariery, a teraz utknąć... Mam większą autonomię, aby móc na przykład opuścić dom moich rodziców i zamieszkać z moim chłopakiem. Jest to oczywiście niemożliwe do zrobienia teraz, ponieważ on również studiuje. Jestem teraz bezrobotna, więc nie będziemy w stanie iść naprzód w tym zakresie. Chcę iść do przodu, wprowadzać zmiany, ale fakt, że jestem bezrobotna, oczywiście nie pomaga (A).

(...) Szukałam pracy, ale potem dowiedziałam się, że jestem w ciąży i wtedy przestałam szukać (...) to było, jak efekt kuli śnieżnej, bo dowiedziałam się, że jestem w ciąży i nie było to coś, co planowaliśmy... Nie pomogło mi to również w realizacji innych planów. A to, że musiałam czekać i że w czasie pandemii trudno było znaleźć pracę, myślę, że było to bardzo skomplikowane dla osób, chcących spróbować dowiedzieć się, co będą robić później... Pomysł polegałby na tym, że w tym momencie miałabym coś, jednak ja i mój chłopak musieliśmy zdecydować się zostać tutaj w domu moich rodziców, ponieważ zawsze jest łatwiej. Musieliśmy odłożyć niektóre projekty, które miały być wykonane i to wszystko... nie możemy ich teraz zrobić (B).

Dyskusja

Zgodnie z wynikami ankiety, przemyślenia i przekonania podzielane przez każdą z dwóch młodych kobiet doprowadziły do analizy ich obecnego momentu w życiu, pozwalając zrozumieć, co myślą o doświadczaniu NEET w ciągu jednego roku i o jego związku z ich projektami życiowymi. Analiza ta ma ogromne znaczenie dla zrozumienia problemu młodych ludzi, którzy ani się nie uczą, ani nie pracują, zwłaszcza, że dotyczy percepcji i określania znaczeń tych, którzy bezpośrednio doświadczają tak trudnej sytuacji.

Przewidywalność występowania młodzieży NEET płci żeńskiej odzwierciedla znaną z literatury tendencję, która wskazuje na większą skłonność kobiet, w porównaniu z mężczyznami, do znalezienia się w grupie NEET. W krajach Organizacji i Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) 16,5% kobiet (18–24 lat) to młodzież NEET, a liczba ta spada do 14% wśród mężczyzn w tym samym wieku (OECD, 2021). Należy zauważyć, że przyczyny znalezienia się w grupie NEET między mężczyznami i kobietami również są odmienne, ponieważ w prawie wszystkich krajach

OECD większość kobiet NEET nie jest aktywna zawodowo, a większość mężczyzn bez pracy to osoby niekształcące się. Średnio w 2020 r. prawie 70% kobiet NEET było biernych zawodowo w porównaniu z 50% mężczyzn NEET (OECD, 2021). Jeśli chodzi o przyczyny braku aktywności, sytuację kobiet NEET można najczęściej wytłumaczyć obowiązkami rodzinnymi, sytuacja mężczyzn jest uzasadniana głównie względami zdrowotnymi i innymi czynnikami (OECD, 2016).

Nie możemy ignorować stwierdzonych różnic płci, które są powiązane z niektórymi trendami występującymi w innych badaniach. Relacje autobiograficzne młodych kobiet odzwierciedlają ustalenia autorów, którzy twierdzą, że kobiety są bardziej predysponowane do działań „domowych” (Brenner i in., 2008; Franch, 2002; Sousa i Fonseca, 2014). W rzeczywistości, w porównaniu z kobietami, mężczyźni wykazują bardziej aktywną, a nawet towarzyską postawę, uprawiając więcej sportu i spotykając się z przyjaciółmi. Te ich preferencje wzmacniają wskaźnik wycofania się kobiet, które wydają się preferować zajęcia w zaciszu własnego domu, prawdopodobnie ze względu na zadania, które podejmują (np. obowiązki rodzinne).

O poziomie wskaźnika NEET, który jest zwykle wyższy w przypadku kobiet, decydują też obowiązki rodzinne/domowe kulturowo przypisywane kobietom, co tym samym utrwała stereotypowe postrzeganie niektórych obowiązków jako integralnej części roli kobiety. Utrwała to silne asymetrie, tworząc bariery dla sprawiedliwej tożsamości płciowej (OECD, 2016). Chociaż zwolnienie z pracy jest przyczyną sytuacji bycia bezrobotną, w odniesieniu do uczestniczek badań ważne jest zadanie pytania, w jakim stopniu przyjęcie obowiązków rodzinnych, takich jak rola nieformalnego opiekuna, uwarunkowało ich mniejsze predyspozycje do aktywnego poszukiwania zatrudnienia i dostrzegania dostępnych możliwości zatrudnienia, a na ile jest, może nawet nieuświadomianym, jednak pretekstem dla podtrzymywania pozorowanej bezczynności i rezygnacji. Wszystkie te kwestie powinny zostać przeanalizowane bardziej dogłębnie, stąd kompleksowe badania są niezbędne w podejmowaniu nad tym refleksji.

Znaczny odsetek młodych samotnych ludzi, bezdzietnych i nadal mieszkających z rodzicami⁴, wskazuje na występowanie długotrwałych sytuacji zależności, których doświadczają ci młodzi ludzie, a które czasami generują złożone wyzwania i przeszkody dla samowystarczalności finansowej, swobody planowania oraz realizacji swoich projektów życiowych, np. zakładania rodziny (Frias i in., 2020; Guerreiro i Abrantes, 2007; Reiko, 2006). Wychodząc z założenia, że wymienione wyżej doświadczenia są wskaźnikami dorosłości, widzimy, że „proces tranzykcji do dorosłości jest znacznie opóźniony w porównaniu z sytuacją sprzed kilku dekad” (Sousa i Fonseca, 2014, s. 74). Sam fakt, że młode kobiety mieszkają z rodzicami i otrzymują od nich całkowite wsparcie, może prowadzić do pewnej ich bezczynności i braku aktywnego poszukiwania pracy.

⁴ Portugalia jest jednym z krajów europejskich o największej liczbie młodych ludzi w wieku 18 do 34 lat mieszkających z rodzicami (Xerez i in., 2019).

Akceptując przymusową przerwę w zatrudnieniu, alternatywną opcją dla młodej kobiety, która znajduje się bez pracy lub bez perspektyw na jej znalezienie, jest mieszkanie w domu z rodzicami, ponieważ nie ma środków, aby zapewnić sobie niezależność finansową lub utrzymać rodzinę, którą wkrótce założy. W rzeczywistości sytuacja bezrobocia i wynikająca z niej niepewność finansowa doświadczana przez młodych ludzi sprawiły, że dom rodziców stał się ich głównym źródłem bezpieczeństwa podczas pandemii, pomagając złagodzić poczucie wykluczenia społecznego (Eurofound, 2021).

Znaczna liczba młodych ludzi, którzy ukończyli szkołę średnią i studia podkreśla skalę problemu tych, którzy nie studiują ani nie pracują. I chociaż sytuacja młodzieży NEET jest powszechnie kojarzona z niskimi osiągnięciami w nauce, przedwczesnym kończeniem nauki, a w konsekwencji z większą podatnością młodych ludzi na zagrożenia, to uzyskanie dyplomu na poziomie szkolnictwa wyższego nie oznacza przepustki do zatrudnienia, gdyż wśród młodzieży NEET obserwuje się coraz liczniejszą grupę osób z wyższym wykształceniem (Alcoforado i in., 2018; Frias i in., 2020).

Bez wątpienia pandemia COVID-19 zwiększyła trudności, z jakimi borykają się młodzi ludzie w okresie przechodzenia od szkoły do rynku pracy. Znając obszar zawodowy, w którym dwie młode kobiety pracowały w okresie przed pandemią – turystykę i handel – łatwo jest ustalić związek między zwolnieniem obu z nich zaraz po wybuchu pandemii a głównymi wyzwaniem i konsekwencjami, przed którymi stoi portugalski rynek pracy. Najbardziej niepokojące skutki kryzysu pandemicznego dotknęły młodych ludzi posiadających średnio zaawansowane kwalifikacje i niepewne umowy, zwłaszcza umowy na czas określony w sektorze turystyki i usług. Powstała sytuacja spowodowała silny wzrost bezrobocia młodzieży, spotęgowany faktem, że tylko połowa osób dotkniętych kryzysem skorzystała ze środków ochrony przed bezrobociem (Eurofound, 2021). Mając to na względzie zauważyliśmy słabości i ograniczenia w dostępie do rynku pracy dla znacznej części młodych ludzi, wynikające z krótkoterminowych, niestabilnych praktyk zawodowych, często podejmowanych w warunkach gospodarki nieformalnej, co z jednej strony uniemożliwia dostęp do środków ochrony zatrudnionych (np. zasiłków dla bezrobotnych), z drugiej, utrudnia realizację średnio- i długoterminowych projektów indywidualnych i rodzinnych (Albuquerque, 2014)⁵.

Przejście do dorosłości, zwłaszcza tranzycja od edukacji do zatrudnienia, nie powinno ograniczać się do analizy dynamiki i trajektorii powstałej między przestrzeniami edukacyjnymi/szkoleniowymi a rynkiem pracy, ponieważ w kompleksowy rozwój jednostek zaangażowane są jeszcze inne istotne czynniki. Dlatego tak ważne jest, aby poznać i przemyśleć sposoby wykorzystania czasu i przestrzeni,

⁵ Według Eurostatu w 2020 roku Portugalia była czwartym krajem o największym udziale młodych ludzi zatrudnionych na podstawie umów o pracę tymczasową (43,7%).

a także relacje, jakie młodzi ludzie nawiązują ze społecznościami, w których żyją, pod względem dostępnym im zasobów i działań.

Jeśli chodzi o zajęcia młodych ludzi, nawet jeśli czas spędzony z przyjaciółmi jest znaczny, ważne jest, aby zastanowić się, czy wykorzystanie czasu przyczynia się do promowania pożądanego rozwoju proaktywności i dynamizmu osób poszukujących pracy, czy też przeciwnie, zwiększa ich zniechęcenie, frustrację, a nawet „ucieczkę” od rzeczywistości, w której preferują bierne działania, takie jak oglądanie telewizji lub surfowanie po Internecie. Innymi słowy – w jakim stopniu zdolność do spędzania czasu w tej formie, poprzez rezygnację z innych momentów/sytuacji, bardziej istotnych dla rozwoju osobistego młodych ludzi, nie jest źródłem ich heterouwarunkowania (lub nawet uzależnienia), blokując ich potencjał niezbędny do realizacji swoich aspiracji (Munné i Codina, 2002).

Niemniej ważne wydaje się omówienie wyborów dokonywanych przez młodych ludzi w zakresie odwiedzanych miejsc, zwłaszcza że nie odwiedzali oni regularnie miejsc istotnych dla ich rozwoju osobistego, kulturalnego i obywatelskiego, takich jak muzea, biblioteki i stowarzyszenia kulturalne lub rekreacyjne, które zanotowały niską średnią odwiedzin. Musimy zadać kilka poważnych pytań: czy ta tendencja utrudnia dostęp do możliwości i sieci kontaktów, które mają zasadnicze znaczenie dla rozwoju osobistego młodych ludzi w świetle ich obecnej sytuacji życiowej? Czy jest to po prostu brak zainteresowania i motywacji z ich strony? Czy też potrzebne są działania zewnętrzne, aby wzmocnić zasoby każdej przestrzeni oraz rozbudzić zainteresowania, potrzeby i oczekiwania młodych ludzi? W jaki sposób lokalne przestrzenie mogą stać się bardziej atrakcyjne, tak, aby przyciągały młodych ludzi do ich odwiedzania i być może stanowiły dodatkowe wsparcie w procesie zmiany miejsca zamieszkania, poprzez skoordynowaną strategię lokalną?

Wszystkie te pytania prowadzą do potrzeby przededefiniowania zasobów w oparciu o które można byłoby dostrzec wyzwania sprzyjające możliwościom rozwoju i uczenia się we wszystkich przestrzeniach przez całe życie, zwłaszcza dla ludzi młodych, którzy nie są zintegrowani z ważnymi podsystemami społecznymi, a co za tym idzie – bardziej podatni na wykluczenie społeczne. W związku z tym podkreślamy znaczenie tworzenia sieci współpracy ukierunkowanej na wspólną misję – wspieranie budowy społeczności współdziałających, prawdziwie zaangażowanych w tworzenie korzystnych ścieżek życiowych ludzi, poprzez zmianę kontekstów ich życia, sprzyjających zwiększaniu możliwości rozwoju osobistego, społecznego i zawodowego wszystkich obywateli, biorąc pod uwagę ich różnorodne okoliczności życiowe.

Niedawne przemiany technologiczne i stopniowe przechodzenie do nowej ery cyfrowej zmieniły profil interakcji społecznych, zarówno pod względem dostępu do niekończących się zasobów informacji, jak i komunikacji. Nowoczesne, nowe technologie komunikacyjne i ich rozwój mają decydujący wpływ na zachowanie jednostek, bezpośrednio oddziałując na to, jak wchodzi w interakcje z innymi oraz jak doświadczają czy zawłaszczają przestrzeń i czas, kierując się informacjami

dostępnymi w każdym miejscu i czasie. Punkt przecięcia między osiągniętymi wynikami a wskaźnikami wykazanymi w innych badaniach jest oczywisty, pewne tendencje związane z różnicami płci i wieku są również zauważalne wraz z wykładniczym korzystaniem z Internetu na poziomie globalnym.

Media społecznościowe zdobywają przyczółek w preferencjach jednostek, zwłaszcza młodszych, które dopiero z wiekiem rzadziej korzystają z tych platform. Podobnie, z tych nowych struktur więzi społecznych wyłania się wyraźnie kobiecy profil, ponieważ odsetek kobiet-internautek jest zwykle wyższy niż odsetek użytkowników płci męskiej (OberCom, 2010, 2014). Niezależnie od zaobserwowanych trendów związanych z płcią, warto zauważyć, że intensywne korzystanie z mediów społecznościowych jako zwykła rozrywka jest zawężaniem swego potencjału w obecnej dynamice zdarzeń, ponieważ istnieją także strony internetowe z ofertami pracy, które są istotnymi narzędziami rozpowszechniania możliwości w krytycznym momencie poszukiwania zatrudnienia, nie tylko dlatego, że reklamują oferty pracy agencji pośrednictwa pracy, ale także ze względu na stwarzanie możliwości wejścia w sieć kontaktów znacznej liczbie osób i podmiotów (Requena, 1991).

Chociaż przeanalizowaliśmy wybory dokonywane przez młodych ludzi pod kątem tego, jak wykorzystują nowy czas i przestrzeń, nie możemy nie uwzględnić wpływu pewnych zewnętrznych czynników warunkujących – społecznych, kulturowych, politycznych i ekonomicznych – które nieuchronnie powodują zmiany w postrzeganiu i doświadczaniu tejże czasoprzestrzeni. W związku z tym, biorąc pod uwagę znaczenie zbudowanych przekonań, proponujemy przyszłe badania mające na celu lepsze zrozumienie relacji między młodymi ludźmi a różnymi obszarami życia społecznego, uwzględniające jego wpływ na przemiany dynamiki pożądanego współpracy.

Odpowiedzi uczestników na otwarte pytanie kwestionariusza o powody, dla których młodzi ludzie odrzucają możliwość angażowania się w edukację/szkolenia – wskazują na kluczowy aspekt, jakim jest podniesienie poziomu kształcenia zawodowego, które zakładałoby wyeliminowanie standaryzowanych ofert, tak często niedopasowanych do oczekiwań, talentów i zainteresowań młodych ludzi i – miejmy nadzieję – dostosowanie ich do rzeczywistych aspiracji młodzieży i potrzeb rynku. Jednocześnie na uwagę zasługują niespójności w obecnej polityce (zwłaszcza w zakresie ochrony socjalnej). Chociaż idea uczenia się przez całe życie jest ugruntowana, to faktem jest to, że poparcie dla takiego przedsięwzięcia wykazuje słabości i ograniczenia, co wyraża się brakiem wsparcia merytorycznego, a tym samym uniemożliwianiem młodym ludziom korzystania z takich propozycji niezależnie od ich pozycji społecznej i cyklu życia (Albuquerque, 2014). W relacjach autobiograficznych młode kobiety obawiają się również klimatu niepewności, który unosi się nad ich obecnym życiem i potęguje trudności w rozważaniu nowych ścieżek w nieprzewidywalnej przyszłości, z powodu samego faktu prekarności i licznych wątpliwości, czy sensowne jest inwestowanie w coś, co może nie poprawić znacząco

ich szans na zatrudnienie i/lub doprowadzić do oczekiwanego zwrotu – miejsca na rynku pracy zgodnego z ich aspiracjami zawodowymi i osobistymi.

Nasze wyniki badań nad tym, jak młodzi ludzie przeżywają te doświadczenia (i jaki jest ich związek z innymi wskaźnikami) pokazują i podkreślają znaczenie kompleksowych analiz, podejmowanych w celu wzmocnienia multidyscyplinarnej refleksji nad politykami, opartymi na kryteriach innych niż statystyki bezrobocia (Albuquerque, 2014). Konieczne wydaje się słuchanie młodych ludzi i ich rodzin, aby ocenić ich trudności, potrzeby, oczekiwania i zainteresowania.

Konkluzje

Młodzi ludzie, którzy są zaangażowani w niekończący się proces budowania zaufania oraz zdobywania czasu i przestrzeni, w których mogą jednoznacznie uczestniczyć, są coraz bardziej podatni na szeroki zakres wpływów. Skutki pandemii COVID-19 potwierdziły ich siłę i przenikalność, zarówno modyfikując bieg życia młodzieży, jak i stwarzając zagrożenia dla spójności społeczności, w której żyje.

Upadek tego, co kiedyś było normalne, zakorzenione w tradycyjnej ścieżce sekwencyjnego i dobrze zdefiniowanego przejścia ze szkoły do pracy, całkowicie wszystko zmienił, powodując falę niepewności, która zmusza młodych ludzi do nieustannego konstruowania siebie, przy braniu przez nich pod uwagę wielu różnych modeli tranzycji do dorosłości, tworzących bardzo splątane ścieżki, które naznaczone są momentami aktywności i braku aktywności w całym cyklu życia. Młodzi ludzie wykazują obawy o przyszłość wynikające z obecnych czasów niepewności i pojawiania się nieprzewidywalnych trajektorii oraz biorące się z niezdolności do asertywnego zaakceptowania swoich przekonań w planowaniu i budowaniu takich fundamentów, które umożliwiały by im realizację życiowych projektów.

Patrząc na edukację i pracę jako drogi prowadzące do bardziej pomyślnego wejścia w dorosłość, łatwo jest dostrzec druzgocące konsekwencje tych zmian w życiu młodych ludzi, znajdujących się w „stanie zawieszenia” i dostrzegając ich wycofanie się z podstawowych podsystemów społecznych. Nieprzewidywalność dzisiejszych ścieżek życia, zacieranie się granic między edukacją a pracą, niejednoznaczna konsekwencja sytuacji braku zatrudnienia oraz potrzeby kształcenia się w całym życiu zawodowym, poważnie ograniczają sekwencyjną organizację czasu. W tym sensie kształcenie ustawiczne ma ogromne znaczenie jako podstawowe znaczenie nieprzerwanego zdobywania i ponownego odtwarzania wiedzy, niezbędnej do uchwycenia stale ewoluującego społeczeństwa w jego różnych kontekstach.

Uznając, że wiele czynników przyczynia się do powstania sytuacji NEET (i innych problemów, dotyczących młodzieży), trzeba zgodzić się, że nie wystarczy, aby młodzi ludzie byli zmotywowani, posiadali wiedzę i doświadczenie umożliwiające im zdobycie wymarzonego zatrudnienia. Iluzją okazuje się rozpowszechniony i zakorzeniony slogan, który mówi o „indywidualnej zdolności do znalezienia miejsca

i odniesienia sukcesu na rynku pracy” (Alcoforado i in., 2018, s. 5), gdyż przyczynia się do pomijania innych czynników, jako bardziej znaczących, które wskazują na możliwości, zasoby i nieprzewidywalny bieg zdarzeń. Dlatego kluczowe znaczenie ma zerwanie z fragmentarycznymi i jednostronnymi poglądami, które domagają się uwzględniania jedynie uwarunkowanych postaw, wartości i indywidualnych wyborów młodych ludzi, nie biorąc pod uwagę wszystkich ograniczeń strukturalnych oraz ograniczeń systemów edukacyjnych i gospodarczych. Badania potwierdzają znaczenie skoordynowanego podejścia, które zapewnia strategiczne działania i skuteczną politykę publiczną na rzecz rozwoju osobistego i zawodowego jednostek w pożądanej kombinacji indywidualnego i kontekstowego upełnomocnienia (*individual empowerment and contextual empowerment*) (Guerreiro i in., 2007).

Zdobycie tak bardzo pożądanej przez młodych ludzi wolności i niezależności wyraźnie pociąga za sobą potrzebę stwarzania obiektywnych i ukierunkowanych szans – zintegrowanych i całościowych polityk – umożliwiających przełamywanie barier strukturalnych i zapewnienie realizacji realistycznych i pełnych wyzwań projektów życiowych, a jednocześnie sprzyjających konsolidacji sieci wsparcia, zgodnych z bardziej sprawiedliwym i konsekwentnym przejściem w dorosłość (Albuquerque, 2014). Innymi słowy, ważne jest, aby zrozumieć, że każda polityka samostanowienia zawsze pozostanie na marginesie dróg prowadzących do osiągnięcia celów, jeśli jednocześnie nie zostaną opracowane szersze plany przezwyciężenia przeszkód strukturalnych w celu wspierania realizacji indywidualnych aspiracji i swobody decyzji.

Nasze badania pozwoliły poznać i zrozumieć, w jaki sposób młodzi ludzie doświadczają wyzwań i odkrywają siebie na nowo, aby przekształcić i tworzyć nowe sposoby życia, w cieniu niepewności i zagrożeń w związku z powtarzaniem się trudnych sytuacji. Mamy nadzieję, że zaprezentowane wyniki pomogą ponownie przemyśleć interwencje w zakresie poradnictwa i doradztwa oraz w zakresie konstruowania takich polityk publicznych, które byłyby autentycznie zaangażowane w budowanie korzystnych ścieżek życiowych. Bezsprzecznie każda interwencja, w ścisłej relacji z polityką, musi stawiać w centrum uwagi konstruowanie przyszłych ścieżek młodych ludzi, wzbogacając ich przestrzenie życiowe, różnicując ich doświadczenia i rzucając im wyzwania kulturowe.

Oczywiste jest to, że cała złożona nowa era, asynchroniczność cykli życia oraz samo przejście do dorosłości wymagają wielowymiarowego podejścia, które zapewniłoby spójność i konsekwencję w dostosowywaniu się i godzeniu polityk promujących zatrudnienie bez pomijania roli systemów edukacyjnych, rodzinnych i ochrony socjalnej. Dążąc do realizacji tych celów, musimy przezwyciężyć ograniczenia i zobowiązać się do refleksji, dialogu, planowania i podejmowania wspólnych działań w różnych obszarach – gospodarce, edukacji, działaniach społecznych i kulturze – w celu promowania zatrudnienia, edukacji i uczenia się przez całe życie. Ponadto konieczne jest także wspieranie realizacji całościowych projektów życiowych (m.in. wsparcie w zakładaniu rodziny, na rynku wynajmu mieszkań) zamiast

promowania cząstkowych i anachronicznych środków zaradczych na rzecz samodzielnego radzenia sobie z idiosynkrazjami dzisiejszego społeczeństwa.

Bez rygoru i zaangażowania się w tej pracy, opartej na rzeczywistej wiedzy o potrzebach, trudnościach i zainteresowaniach młodych ludzi zakorzenionych w danym środowisku społecznym, wszelkie interwencje polityczne na szczeblu europejskim, krajowym lub lokalnym są pozbawione swojego potencjału w zakresie budowania dostosowanych i skutecznych rozwiązań, mających na celu przyspieszenie korzystnych zmian. Nazywając dostępną dla młodych społeczną przestrzeń środowiskiem uczenia się i rozwoju, konieczne jest wzmocnienie dynamiki sieci, określenie i zrozumienie rzeczywistych potrzeb i barier, z którymi borykają się młodzi ludzie, oraz zmobilizowanie lokalnych partnerów nie tylko zaangażowanych w reagowanie na te potrzeby, ale także w misję otwierania horyzontów.

Kończymy te rozważania z mocnym przekonaniem, że wspólna regulacja strategicznych polityk i działań skierowanych do młodych ludzi, zakotwiczonych w holistycznym spojrzeniu na cykle życia, rozwikła węzły, które tłumią potencjał młodych NEET. Z punktu widzenia projektowania życia oraz interwencji mających na celu „pomaganie ludziom w budowaniu siebie”, konieczne jest zapewnienie poszanowania ich aktywnej roli w tworzeniu realistycznych i ambitnych projektów życiowych (Guichard, 2018, s. 268). Potwierdzamy znaczenie polityki lokalnej, dającej państwu, rynkom i społeczności siłę do współtworzenia inicjatyw, które w dużym stopniu pomogą skonsolidować skuteczne powiązania między różnymi strukturami, które łączą się, aby wypełnić wspólną misję – zmienić ścieżki życia naszych młodych ludzi, zapewniając korzystne warunki dla ich rozwoju oraz pełną integrację praw, obowiązków, możliwości i wolności.

Tłumaczenie z j. angielskiego Redakcja

Bibliografia

- Alberich, N., Fabra, S., Sala, M. & Serracant, P. (2020). *Youth, COVID-19 and inequalities: Current and prospective situation. Part I: Situation and needs of youth*. Agència Catalana de la Joventut.
- Albuquerque, C. P. (2014). Transição para a adultez: dessincronização do ciclo de vida e (in) adequação das políticas de proteção social. In A.C. Fonseca (Ed.), *Jovens Adultos* (pp. 317–43). Almedina.
- Alcoforado, L., Frias, M., Cordeiro, A. R., Fonseca, A. C., & Oliveira, M. (2018). Educação e (não) Trabalho. Indagações sobre uma relação sempre controversa, a propósito dos jovens que não estudam nem trabalham. *Cadernos de Pesquisa: Pensamento Educacional* 13(34), 38–58.
- Amado, J., & Ferreira, S. (2014). A entrevista na investigação em educação. In J. Amado (Ed.), *Manual de Investigação Qualitativa em Educação* (pp. 207–32). Imprensa da Universidade de Coimbra.

- Bourdieu, P. (1998). *Contrafogos: táticas para enfrentar a invasão neoliberal*. Jorge Zahar Editor.
- Brenner, A. K., Dayrrel, J., & Carrano, P. (2008). Juventude brasileira: culturas do lazer e do tempo livre. In N. Teles (Ed.), *Um olhar sobre o jovem no Brasil/Ministério da Saúde, Fundação Oswaldo Cruz* (pp. 29–44). Editora do Ministério da Saúde.
- Bynner, J., & Parsons, S. (2002). Social exclusion and the transition from school to work: The case of young people not in education, employment, or training (NEET). *Journal of Vocational Behavior* 60(2), 289–309. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1868>
- Elias, N., & Dunning, E. (1992). *A busca da excitação*. Difel.
- Eurofound (2012). *NEETs: Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*. Publications Office of the European Union. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1254en.pdf
- Eurofound (2021). *Impact of COVID-19 on young people in the EU*. Publications Office of the European Union. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20036en.pdf
- Fonseca, A. C. (2014). Transição para a vida adulta: o papel do autocontrolo. In A.C. Fonseca (Ed.), *Jovens Adultos* (pp. 133–62). Almedina.
- Franch, M. (2002). Nada para fazer? Um estudo sobre atividades no tempo livre entre jovens de periferia no Recife. *Revista Brasileira de Estudos de População* 19(2), 117–32.
- Frias, M., Alcoforado, L., & Cordeiro, A. R. (2020). O Caso dos Jovens Nem Nem: novas trajetórias, novos desafios. *Práxis Educacional* 16(42), 186–216.
- Furlong, A. & Cartmel, F. (2004). *Vulnerable young men in fragile labour markets: Employment, unemployment and the search of long-term security*. Joseph Rowntree Foundation.
- Guerreiro, M. D., & Abrantes, P. (2004). Moving into adulthood in a southern European country: Transitions in Portugal. *Portuguese Journal of Social Science* 3(3), 191–209. <https://doi.org/10.1386/pjss.3.3.191/1>
- Guerreiro, M. D., & Abrantes, P. (2007). *Transições incertas. Os jovens perante o trabalho e a família*. Comissão para a Igualdade no Trabalho e no Emprego.
- Guerreiro, M. D., Abrantes, P., & Pereira, I. (2007). Transições na juventude. Percursos e descontinuidades. In M.D. Guerreiro, A. Torres, & L. Capucha (Eds.), *Portugal no contexto Europeu, Volume III, Quotidiano e qualidade de vida* (pp. 239–62). Celta Editora.
- Guichard, J. (2018). Life design dialogue: A new form of career and life design interventions. *Studia Poradonawcze/Journal of Counselling*, 7, 267–304. <https://doi.org/10.34862/sp.2018.2>
- ILO (2020a). *Global employment trends for youth 2020: Technology and the future of jobs*. International Labour Office.
- ILO (2020b). *Monitor: COVID-19 and the world of work. 4th edition. Updated estimates and analysis*. International Labour Organisation.
- Mauritti, R. (2002). Padrões de vida dos estudantes universitários nos processos de transição para a vida adulta. *Sociologia, Problemas e Práticas* 39, 85–116.
- Munné, F., & Codina, N. (2002). Ocio y tiempo libre: Consideraciones desde una perspectiva psicossocial. *Revista Licere* 5(1), 59–72.

- OECD (2016). *Society at a glance 2016: OECD social indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264261488-en>
- OECD (2021). *Education at a glance 2021: OECD indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en>
- O'Guinn, T., & Shrum, L. (1997). The role of television in the construction of consumer reality. *Journal of Consumer Research* 23(4), 278–94.
- OberCom. Observatório da Comunicação (2010). *A utilização de Internet em Portugal 2010*. Publicações OberCom.
- OberCom. Observatório da Comunicação (2014). *A Internet em Portugal. Sociedade em rede 2014*. Publicações OberCom.
- Pais, J. M. (2001). *Ganchos, tachos e biscoitos: Jovens, trabalho e futuro*. Âmbar.
- Passeggi, M.C. (2021). Counseling: The dialogical art of awakening the autobiographical subject. *Studia Poradoznawcze/Journal of Counselogy* 10, 247–61. <https://doi.org/10.34862/sp.2021.1>
- Passeron, J.-C. (1990). Biographies, flux, itinéraires, trajectoires. *Revue Française de Sociologie* 31(1), 2–22.
- Peneff, J. (1990). *La méthode biographique*. Armand Colin.
- Reiko, K. (2006). Youth employment in Japan's economic recovery: 'Freeters' and 'NEETs'. *The Asia-Pacific Journal*, 4 (5), 1–5. <https://apjjf.org/-Kosugi-Reiko/2022/article.pdf>
- Requena F. (1991). *Redes sociales y mercado de trabajo. Elementos para una teoría del capital relacional*. Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Schoon, I. (2014). Parental worklessness and the experience of NEET among their offspring: Evidence from the longitudinal study of young people in England (LSYPE). *Longitudinal and Life Course Studies* 5(2), 129–50. <http://dx.doi.org/10.14301/llcs.v5i2.279>
- Smith, C., Christoffersen, K., Davidson, H., & Herzog, P. S. (2011). *Lost in transitions: The dark side of emerging adulthood*. Oxford University Press.
- Sousa, B., & Fonseca, A.C. (2014). Tornar-se adulto em Portugal no início do século XXI: elementos para um retrato. In A.C. Fonseca (Ed.), *Jovens adultos* (pp. 65–86). Almedina.
- Sue, R. (1999). Dinâmica dos tempos sociais e processo educativo. In P. Carré & P. Caspar (Eds.), *Tratado das ciências e técnicas da formação* (pp. 103–20). Instituto Piaget.
- Xerez, R., Pereira, E., & Cardoso, F.D. (2019). *Habitação própria em Portugal numa perspetiva intergeracional*. Fundação Calouste Gulbenkian.
- Zuccotti, C., & O'Reilly, J. (2019). Ethnicity, gender and household effects on becoming NEET: An intersectional analysis. *Work, Employment and Society* 33(3), 351–73. <http://dx.doi.org/10.14301/llcs.v5i2.279>